

JAROSLAV ŠEBEK

KATOLICISMUS A ANTIDEMOKRATICKÁ HNUTÍ MEZIVÁLEČNÉHO OBDOBÍ V EVROPĚ

Téma vztahu katolického prostředí k autoritativním hnutím je poměrně široké, a proto se chci soustředit především na zachycení tohoto vývoje v meziválečné době a na příkladech několika evropských zemí. Období po první světové válce je charakteristické zvláště ve středo- a jihovýchodní Evropě postupnou transformací parlamentních demokracií, které se staly převládající formou vlády po roce 1918, do podoby diktátorských a autoritativních režimů, jejichž hlavní nástup začal na počátku 30. let.¹

Krise demokratického parlamentarismu souvisela jednak se strukturálními problémy, protože poválečný vznik parlamentních systémů ve středo- a jihovýchodní Evropě neodpovídal často politicko-kulturním tradicím jednotlivých zemí a musel čelit komplikovaným národním i sociálním poměrům, jednak se sociálními dopady velké ekonomické krize let 1929–33, které zapříčinily hospodářský rozvrat a s tím spojenou politickou radikalizaci širokých vrstev obyvatelstva, vedoucí k podpoře silné autoritativní vlády a potlačení občanských svobod a ústavních práv. Silnou rezonanci našly tyto tendence rovněž v katolickém prostředí. Zde však byly tyto postoje navíc ovlivněny deziluzí z poválečného vývoje, pro nějž byl charakteristický rozpad tradičních hodnotových vzorců a rodinného života a hluboká morální krize. K jeho obraně se část katolických kruhů byla ochotna spojit s konzervativními politickými uskupeními, které však v sobě často skrývaly i zárodky autoritativních způsobů vlády. Typickým projevem antiliberálního myšlení v katolických politických a intelektuálních kruzích byl rovněž vzrůstající antisemitismus, protože konzervativní katolicismus si do Židů promítal negativní symboly, související s formováním liberální občanské společnosti, šířením ateismu, materialismu a levicového internacionalismu. Velká část evropských katolíků podléhala ve vztahu k židovskému etniku bipolárnímu vnímání světa, které striktně rozlišovalo mezi silami dobra a zla. Židovství (spojované často s činností

¹ Srov. Oberländer, Erwin: *Die Präsidialdiktaturen in Ostmitteleuropa-gelenkte Demokratie?*“. In: Erwin Oberländer (Hg.): *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2001, s. 3–17.

zednářských lóží) bylo přisouzeno místo na straně temnoty, zatímco katolická církev stála vždy na straně dobra.² Antisemitismus byl v křesťanském prostředí recipován především jako zástupný problém, za nímž se skrývaly obavy křesťanských elit ze společenské modernizace a z protikatolických nálad, plynoucích z politického a sociálního vývoje 19. a 20. století.³

Profilování politických postojů evropských katolíků souvisí také s vývojem papežské politiky v meziválečné době. Výraznou myšlenkovou inspiraci totiž poskytla zastáncům autoritativních proudů uvnitř katolické církve encyklika papeže Pia XI. „*Quadragesimo anno*“, vydaná v květnu 1931. Jedním z nejvýraznějších poselství tohoto dokumentu bylo šíření ideje stavovského státu, jenž měl překonat nedostatky socialistického kolektivismu a liberálního individualismu v politické i ekonomické sféře. Stavovská společnost měla podle papeže ve své ideální představě maximálně otupit sociální antagonismy a třídní boj a přispět ke kooperaci všech stavů ve společnosti. Místo třídního boje hlásala vytvoření „sociálního organismu“, do něhož by se lidé „včlenili ne podle toho, ke které třídě patří..., nýbrž podle různých společenských úkolů, které kdo zastává“.⁴ Do ideje stavovského řádu se sice promítla velmi silně i myšlenka křesťanské sociální solidarity, ale principy stavovského státu byly současně zneužitelné i pro antidemokratická hnutí, která se v Evropě ve 30. letech etablovala. Jejich reprezentanti využili tyto diskuse především k politickému boji a snaze oslabit roli politických stran v politickém systému a posilování autoritativních prvků v řízení státu. S odkazem na papežskou encykliku proto navrhovali někteří katoličtí politici v Evropě odbourání demokratického parlamentu a jeho nahrazení korporativní komorou, jejíž členové by nebyli voleni, ale jmenováni vládou.⁵

Afinitu k antidemokratickým politickým proudům projevovala v katolickém prostředí především mladá generace, narozená v prvním desetiletí nového století, která strávila velkou část dětství v době 1. světové války, přičemž tak byla podle názoru některých katolických publicistů „*již v počátcích své výchovy zbavena přímého vlivu svých otců viděla či lépe cítila nesmyslnost války, podnikané ‚rozumnými‘ lidmi, a zároveň přestávala věřit tomu, že ‚liberalismus, demokracie a všechny ... myšlenky, které byly drahé 19. století jsou skutečně základními podmínkami pokroku‘*“.⁶ Tato nastupující generace chtěla dokázat věrnost katolickým idejím a bránit je před vlivem sekularizovaného světa, přičemž liberální na

² B l a s c h k e , Olaf: *Katholizismus und Antisemitismus im deutschen Kaiserreich*. Göttingen 1997, s. 59.

³ V katolických kruzích tak od 19. století nacházely živnou půdu teorie o údajných snahách židovského národa o získání světovlády, a nahrazení křesťanského ducha „židovským duchem“, což bylo jinak synonymem pro moderní společnost. Srv. B l a s c h k e , Olaf: *Katholizismus und Antisemitismus im deutschen Kaiserreich*. Göttingen 1997, s. 89.

⁴ *Encyklika Quadragesimo anno*. In: Sociální encykliky (1891–1991). Praha 1996, s. 89.

⁵ V českém prostředí se k takovým představám o změnách politického systému hlásila i část vedení Československé strany lidové, soustředěná zvláště kolem předsedy české zemské organizace ČSL Bohumila Staška.

⁶ 3. generace 1, č. 5, 1. 6. 1930.

jedné straně a levicově ateistický hodnotový systém na straně druhé představoval v jejich očích destrukci osvědčených mravních ideálů.

Na přelomu 20. a 30. let se tak začala katolická mládež ve značné míře identifikovat s myšlenkami i životní filosofií, které byly blízké nacionálnímu hnutí – patřil mezi ně důraz na romantizující ideály života v pospolitosti, obdiv k ideji řádku, včetně afinity k vůdcovskému principu či potlačení individuality ve prospěch kolektivu.⁷ Do aktivit mládežnických spolků se promítly i kvazimilitaristické prvky, důraz na pěstování kultu fyzické síly a tělesnou výchovu.⁸ Tyto prvky měly mezi mladými katolíky sloužit k utužení disciplíny, oživení bojovného ducha a schopnosti obětovat se ve prospěch kolektivu a společenství. To všechno mělo pochopitelně sloužit Kristu. Je však třeba poznamenat, že podobnou rétoriku najdeme v nacionálně socialistických spolcích a nebo v organizacích Hitlerjugend, kde chtěli jejich členové sloužit zcela jinému vůdci. Tyto ideje byly tedy lehce zneužitelné a také příslušníci katolických mládežnických spolků se v této době mnohdy vyznačovali tendencemi k politické radikalitě a podporou autoritativních hnutí.⁹

Co se týká konkrétních podob provázání autoritativních trendů s některými katolickými uskupeními, chtěl bych se věnovat zejména zachycení vývoje ve Francii, Belgii, Rakousku, Německu a také první československé republice. Pomíjím zde tak například vývoj na Pyrenejském poloostrově nebo v Pobaltí.

Francie

Ve Francii kořeny antidemokratických hnutí sahaly až do období před 1. světovou válkou, kdy se mimo jiné vyhrotily vztahy mezi francouzskou vládou a Vatikánem, vedoucí k odluce církve od státu. Po roce 1918 dochází k dalšímu růstu antidemokratických, antirepublikánských a nacionálních hnutí, odvolávající se na francouzské křesťanské tradice.¹⁰ Většina těchto skupin, v nichž se koncentrovali i zastánci antisemitismu, se začlenila do *Actions Française* (*Francouzská akce*). Ta se zformovala na konci 19. století pod vlivem probíhajících společenských diskusí, spojených s Dreyfusovou aférou. Typickým ideovým modelem bylo pro její

⁷ *Kampfspiele*. Staffelstein 14, 1934, s. 91.

⁸ L a n g h a n s , Daniel: *Die Hauptströmungen und Auseinandersetzungen im katholischen Lager*. In: Peter Becher (Hrsg.): *Deutsche Jugend in Böhmen 1918–1938*. Benediktbeuern 1993, s. 76

⁹ B r ö c k l i n g , Ulrich: *Katholische Intellektuelle in der Weimarer Republik*. München 1993, s. 59.

¹⁰ Napjatý poměr mezi francouzskou vládou a papežem se datoval od rozluky církve od státu, provedené v roce 1904. K normalizaci vzájemných vztahů došlo až na začátku 20. let. Tehdy také došlo ke kanonizaci Jany z Arku, významné postavy francouzských středověkých dějin. Osobnost této světice se také záhy stala symbolem francouzského katolicismu a představitelé antidemokratických sil s oblibou stavěli sv. Janu z Arku do protikladu k symbolu Francouzské revoluce Madelaine. Dodnes považují představitelé francouzské ultrapravice (kupříkladu strana Národní fronta Jeana-Marie Le Pena) tuto světici za svůj symbol.

stoupence vytváření obrazu nepřítel, ohrožujícího národní velikost Francie. Ačkoli značná část jejich stoupenců nebyla katolickými věřícími, velikost a slávu pro ně představovalo katolické náboženství, roajalismus, rigidně-konzervativní morálka a skutečné národní vlastenectví, zbavené kospomolitních vlivů. Je logické, že do takto konstruovaného obrazu Francie nezapadali Židé, svobodní zednáři a protestanti, příslušníci levicových stran, stoupenci antiklerikalismu a volnomyšlenkáři – a také přistěhovanci. Nenávistné naladění často zdůvodňoval vůdčí okruh *Action Française* vlasteneckými motivy. Zmíněné skupiny, proti nimž byla propaganda *Action Française* vedena, nebyly podle nich věrní Francii, ale cizí mocnosti.¹¹ Vedle toho se v této části katolických kruhů intenzivně projevovalo monarchistické ladění a touha po roajalistické restauraci. Vrcholem uznání je pro *Action Française* období počátku 20. let, což bylo dáno i jejím podílem na podpoře národního sebevědomí Francouzů za první světové války. Její úspěch však již tehdy skýtal zárodoky pádu, protože se odmítla vzdát snah po nastolení roajalistické vlády. A tyto důrazy ji zbavovaly možností širšího politického vlivu.¹² Navíc se dostala do otevřeného konfliktu s církví a v polovině 20. let byla za svůj antisemitismus na návrh francouzské biskupské konference zakázána Piem XI. a ztratila svůj vliv. Poté přechází část katolicky orientovaných přívrženců autoritativních metod vlády, především z řad mládeže, do různých lig, které se začínají formovat především koncem 20. let.¹³ Je však třeba dodat, že od Maurrasy se však mladí radikálové z jeho hnutí začali odvracet už dříve – poté, co došli k názoru, že „více mluví, než jedná“.¹⁴

V roce 1927 vzniká například organizace *Croix de Feu (Ohňové kříže)*, původně určená pro válečné veterány, kde však nachází útočiště i část členů rozpuštěné *Actions Française*.¹⁵ V roce 1936 vznikla z iniciativy bývalého komunisty Jacquea Doriota *Parti Populaire Français*.¹⁶ Strana, finančně podporovaná podnikatelskými kruhy, přejala do svého programu ideovou výbavu konzervativní pravice, včetně obhajoby křesťanských hodnot a prosazování zásad korporativismu. Příznivci těchto skupin však ve Francii do popředí výrazně vystoupili až v době etablování vichystického režimu po německé okupaci v roce 1940.

¹¹ Carsten, Francis L.: *Der Aufstieg des Faschismus in Europa*. Frankfurt am Main 1968, s. 14.

¹² Nolte, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha 1998, s. 120.

¹³ Winnock, Michel: *Historie extrémní pravice ve Francii*. Praha 1998, s. 104.

¹⁴ Jackson, Julian: *Francie v temných letech 1940–1944*. Praha 2006, s. 70.

¹⁵ Tato organizace postupně ve svých řadách soustředila kolem 700 000 členů a její přívrženci se aktivně účastnili protivládních nepokojů v Paříži v únoru 1934.

¹⁶ Ve 20. letech byl Doriot také členem ÚV KS Francie. S komunisty se však rozešel kvůli nesouhlasu s politikou Kominterny, diktované stalinským režimem a v roce 1934 byl z komunistické strany vyloučen.

Belgie

Jako příklad infiltrace antidemokratického myšlení do katolického mládežnického prostředí může posloužit vývoj v Belgii, kde v roce 1930 vzniklo extrémně pravicové rexistické hnutí. Název obdrželo podle lovaňského nakladatelství REX, vydávající katolickou literaturu, jež měla přispívat k rozvoji náboženské obnovy belgické mládeže. Ústřední postavou hnutí se stal Leon Degrelle (1906–94). Tento muž se nejprve angažoval v katolickém obrodném hnutí a stal se zároveň členem a funkcionářem katolických organizací. Zároveň se kriticky vymezoval vůči politice Katolické strany, jež oficiálně zastupovala zájmy belgických katolíků.¹⁷ Na znamení nesouhlasu s oficiální katolickou politikou dal podnět ke vzniku rexistického hnutí, kde se prolínaly požadavky na prosazení autoritativní formy vládnutí s vlámským nacionalismem. Degrelle razantně vystupoval proti korupci politických špiček. Pod rouškou deklarovaných snah k upevnění veřejné morálky však chtěli příznivci hnutí REX destruovat dosavadní stranicko-politický systém a nastolit vládu pevné ruky. Rexisté však nepodněcovali pouze negativní nálady vůči politickému establishmentu, ale přicházeli i s konkrétními návrhy změn – především v sociální a ekonomické sféře. Ve svém programu například požadovali tvrdou kontrolu bank, ochranu pracujících a středních vrstev před úpadkem, boj s nezaměstnaností za pomoci vytváření nových pracovních míst v průmyslu, zákaz zaměstnávání vdaných žen a návrat lidí do zemědělství.¹⁸ Populisticky laděná politika a dynamicky vedená volební kampaň, spojená s organizováním masových veřejných shromáždění, přinesla Degrellovým stoupencům značné úspěchy a v parlamentních volbách na jaře 1936 získali rexisté 21 parlamentních křesel. Degrelle úspěch povzbudil a v dubnu 1937 kandidoval v doplňovacích volbách v Bruselu proti tehdejšímu předsedovi vlády Paulu Van Zeelandovi, patřícímu do Katolické strany, která o rok dříve v parlamentních volbách neuspěla. Tomu se však podařilo sjednotit hlasy demokratických stran a proti Degrellovi se postavil i belgický primas, kardinál Van Roey. Tím se podařilo nástupu Degrelle a jeho stoupenců zabránit. Elektorát Degrellových přívrženců se navíc rekrutoval především ze středostavovských vrstev. Své následovníky v průmyslových oblastech hledalo toto hnutí přes velké úsilí jen obtížně a dělnické domény zůstaly pevně v rukou socialistů. I to byl jeden z důvodů, že rexistické hnutí nezískalo masovou podporu. Degrelle vystoupil do popředí ještě jednou – po obsazení Belgie německou armádou v květnu 1940, kdy začal organizovat dobrovolnické jednotky, bojující po boku německé armády. Z nich se posléze zformovala divize SS – Valonia, která se zúčastnila bojů na východní frontě. Na konci války se Degrellovi podařilo uprchnout do Španělska. V Belgii byl odsouzen v nepřítomnosti k trestu smrti a vysoké tresty za kolaboraci s nacisty dostaly i stovky příslušníků

¹⁷ Degrelle mj. odmítal kompromisy, jež dělali předáci politického katolicismu vůči belgické levici.

¹⁸ C a r s t e n , Francis L.: *Der Aufstieg des Faschismus in Europa*. Frankfurt am Main 1968, s. 253.

jeho hnutí. Španělská vláda však na žádosti belgických úřadů o Degrellovo vydání nereflektovala a Degrelle zemřel jako španělský státní občan v dubnu 1994.

Rakousko

Svébytným fenoménem bylo z hlediska katolické politiky v meziválečné době v Evropě Rakousko. Rakouský politický katolicismus, reprezentovaný mocensky vlivnou křesťansko-sociální stranou, patřil k nejvýznamnějším mocenským silám rakouského politického spektra. Jeho zástupci však nedokázali již krátce po etablování Rakouské republiky spolupracovat s druhou nejsilnější stranou – sociální demokracií. Tato situace vedla k růstu vnitropolitického napětí a v konečném důsledku k posílení extremistických formací typu rakouské domobrany *Heimwehru*, jejichž ideologie spočívala na pilířích nacionalismu, konzervativního katolicismu a stavovství, ovlivněném italským fašistickým vzorem. Vliv *Heimwehru* na směřování vnitropolitických poměrů vzrostl zejména po tragických střetech dělnictva s policií v červenci 1927, kdy byly k potlačení protivládních manifestací povolány oddíly domobrany z celé země.¹⁹ Z neschopnosti dvou největších politických stran, sociálních demokratů a křesťanských sociálů, najít kompromisní východisko z politické krize, která ochromovala chod mocenských institucí v zemi, těžil zejména křesťansko-sociální politik a konzervativní katolík Engelbert Dollfuss (1892–1934), od května 1932 rakouský kancléř. K jeho úspěchu přispěl také fakt, že rakouská veřejnost byla již unavena neustálými politickými šarvátkami a většinou obyvatelstva začala být nespokojena s režimem politických stran. V březnu 1933 využil nepřehledné situace v Národním shromáždění a na základě uplatnění sporného, ale stále platného zmocňovacího zákona ještě z doby první světové války (z léta 1917) v podstatě pohřbil demokratický parlamentarismus a udělal tak první krok k zavedení autoritativní formy vlády. Svou vládu chtěl po vzoru encykliky „*Quadragesimo anno*“ budovat na stavovských základech. Poté se tradiční stranicko-politická struktura Rakouské republiky začala postupně rozkládat. V květnu 1933 se ustavila na autoritativních principech tzv. Vlastenecká fronta (Vaterländische Front), v níž kooperovalo několik pravicových uskupení (v čele byli především křesťanští sociálové a *Heimwehr*). Ač byli křesťanští sociálové při vzniku Vlastenecké fronty velmi aktivní, znamenalo to zároveň i jejich zánik jako samostatné politické strany. Církev a skupiny uvnitř politického katolicismu si však na politické dění udržovaly značný vliv a lze říci, že se podílely na „tvorbě autoritativního režimu“ a demontáži rakouské demokracie.²⁰ Zastánci autoritativního uspořádání však zároveň důrazně připomínali misijní poslání Rakouska pro opětovné šíření křesťanské ideje v Evropě,

¹⁹ E d m o n d s o n , Earl C.: *Heimwehren und andere Wehrverbände*. In: Handbuch des politischen Systeme Österreichs. Erste Republik 1918–1933. Wien 1995, s. 267.

²⁰ S r o v . J e ř á b e k , Martin: *Konec demokracie v Rakousku, 1932–38. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha 2004, s. 51.

k čemuž musí zůstat zachováno jako samostatný stát. Tím se současně pokoušeli argumentačně čelit anšlusovým plánům na připojení k Německu, protože se po nástupu Hitlera k moci obávali vlivu nacistické ideologie i na rakouské poměry.²¹ V Rakousku se totiž projevil dopad nacistického převzetí moci v zaktivizování činnosti tamních nacistů, kteří podnikli řadu teroristických útoků, včetně atentátů na státní úředníky. Berlín začal kromě toho nevybíravě stupňovat své aspirace na pohlčení Rakouska.²²

Vliv přívrženců autoritativního způsobu vlády ve vedení Vlastenecké fronty se plně projevil v září 1933, když Dollfuss v projevu v rámci vídeňského Katolického sjezdu, konaného u příležitosti oslav 250. výročí porážky Turků před Vídní v roce 1683, rozvinul vize státu, založeném na stavovských základech. Dollfuss si pro své záměry získal podporu zejména na tradičně konzervativně-katolickém venkově, který se stal jeho hlavním mocenským zázemím. Dollfuss spoléhal také na oporu z řad *Heimwehru*. Toto hnutí však nebylo v kancléřově podpoře tak spolehlivé, protože členská základna byla nejednotná. Přestože Dollfussův politický spojenec kníže Ernst Rüdiger Starhemberg (1899–1956) zastával funkci spolkového vůdce, Dollfuss si nemohl být nikdy podporou jednotlivých zemských svazů *Heimwehru* jistý. Řadové členy této formace totiž lákal nacistický program.²³

Po vídeňském katolickém sjezdu došlo k dalšímu upevňování autoritativních metod vlády a stupňování mocenských nároků Heimwehru, jehož příslušníci zesílili také útoky proti sociálním demokratům. Tragické vyvrcholení mocensko-politického zápasu přinesl únor 1934, kdy latentní konflikt mezi konzervativní a levicovou částí politického spektra přerostl do ozbrojeného konfliktu, který skončil totální porážkou sociální demokracie a jejích ozbrojených formací (*Schutzbund*). Po potlačení dělnické revolty v únoru 1934 se otevřela cesta k zavedení stavovské ústavy, která však nikdy nevstoupila plně v platnost, protože daleko největší vliv v zemi získala nacionálně socialistická opozice. Dollfuss krvavým zúčtováním se sociální demokracií znemožnil vznik jednotné antišafistické fronty a během následujícího období jen stěží hledal spojence. To se mu také stalo ve svém důsledku osudným. V červenci 1934 se sám stal obětí pokusu o puč, vedeného rakouskými nacionálními socialisty. Stavovský stát sice pod vedením Dollfussova nástupce, kancléře Kurta Schuschnigga (1897–1977), stále deklaroval ideu rakouské nezávislosti, ale v sousedství nacistického Německa již jen skomíral a jeho existenci definitivně ukončil anšlus k Třetí říši v březnu 1938.

²¹ K této problematice srov. např. J u f f i n g e r , Sabine: *Politischer Katholizismus im Austrofaschismus 1933/34–1938. Zur Analyse der politischen Rhetorik des Austrofaschismus am Beispiel der „österreichischen Mission“ sowie anhand der Kontruktion des Geschlechterhältnisses*. Diplomarbeit, Uni Innsbruck 1993.

²² K v a č e k , Robert: *Nad Evropou zataženo*. Praha 1966, s. 56.

²³ J e ř á b e k , Martin: *Konec demokracie v Rakousku, 1932–38. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha 2004, s. 103.

Německo

V Německu patřil k nejvýraznějším mluvčím konzervativních katolických sil právní historik Carl Schmitt (1888–1985), autor mnoha zásadních děl, věnovaných problematice politického systému a ústavního pořádku Výmarské republiky.²⁴ Schmitt se v nich zasazoval za eliminaci role parlamentu a posílení kompetencí prezidenta Z tohoto důvodu podporoval vznik „prezidentských kabinetů“ Heinricha Brüninga (1885–1970), Franze von Papena (1879–1969) a Kurta von Schleichera (1882–1934), které vládly stále více autoritativními způsoby.²⁵ Svě antiliberální názory projektoval Schmitt také do vztahu církve a politiky. Katolická církev pro něj znamenala především místo pořádku a záchranu západní civilizace před otroctvím materialismu. Politické, právní a estetické formy existence církve, které sloužily za vzor okolnímu světu, ji ve Schmittových spisech predestinovaly k tomu, aby dala rozhodující impuls k duchovní restauraci poválečné státoprávního uspořádání v Evropě. V tomto kontextu je třeba také zmínit Schmittovy sympatie a zájem o názory Benita Mussoliniho (1883–1945) a Charlese Maurrased (1868–1952). Oba totiž – stejně jako Schmitt – na církvi především oceňovali její smysl pro zachování řádu. Proto ji také vnímali jako důležitého politického spojence v jejich boji za prosazení autoritativního, fašistického panství. Jeho kritika parlamentního systému podporovala také konzervativní skupiny uvnitř mládežnického hnutí, protože jim poskytovala racionální argumenty zdůvodňující jejich odpor proti strnulému světu jejich otců, který byl zdánlivě bez vyšších hodnot. Rebelující mládeži tak nepřímou ukázkou ukazoval cestu do tábora odpůrců demokratických a parlamentních tradic.

Velký vliv měla současně ve Výmarské republice také tzv. „říšská idea“, tedy ideová koncepce opětovné obnovy Svaté říše římské jako záchrany před bezbožeckým světem. Tato myšlenková konstrukce našla značnou podporu v pravicově-konzervativních katolických kruzích, které pojem „říše“ využívaly ke kritice republikánského zřízení v Německu.²⁶ „Říšská idea“ byla blízká i části duchovenstva, například v prostředí benediktinského řádu. K jejím přívržencům patřili i někteří benediktinští opati, jako byli Ildefons Herwegen (1874–1946) z porýnského Maria Laach či Albert Schmitt (1894–1970) ze slezského Grüssau. Její elementy – jako „vůdcovský princip a idea práce pro blaho národního celku

²⁴ Detailněji k jeho osobě a dílu a angažovanosti v katolických kruzích srov. D a h l h e - i m e r, Manfred: *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888–1936*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1998.

²⁵ L a a k, van Dirk: *Carl Schmitt, ein Widergänger Weimars*. In: W. Bialas – M. Gangl (Hrsg.): *Intellektuelle im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2000, s. 73.

²⁶ A l b e r t, Marcel: *Die Abtei Maria Laach im Dritten Reich*. In: Ambrosius Leidinger OSB (Hrsg.): *Die Benediktiner und Dritte Reich*. Laacher Hefte Nr. 7, Maria Laach 2002, s. 54. Kritické naladění konzervativních katolických kruhů vůči Výmarské republice vedlo současně k tomu, že jejich reprezentanti udržovali styky s polovojenskými spolky a anti-republikánskými spolky, jako byl například Stahlhelm.

a k budování mystického Těla Kristova byly využívány k tomu, že katolické prostředí budovalo mosty nejen k nacionálnímu hnutí, ale také k nacionálnímu socialismu a nacistické ideji Třetí říše.²⁷ Z teologického hlediska považoval okruh stoupenců tzv. „říšské ideje“ Hitlera za legitimního a energického vůdce národa, který nahradil „neosobní vedení“, nastolené revolucí v roce 1918.²⁸ Na druhou stranu je třeba zmínit, že regiony s většinou katolického obyvatelstva si udržely odstup od NSDAP, která zde ve volbách nedosahovala výraznější podpory.²⁹

Československo

Sklon k zakomponování antidemokratických trendů do katolického života se nevyhnuly ani prvorepublikovému Československu. Doléhaly zvláště do sudetoněmeckého katolického prostředí, zejména do okruhu akademických spolků mládeže.³⁰ Příslušníci těchto spolků udržovali po vzniku republiky bohaté kontakty s německým jazykovým prostředím v podobě návštěv německých a rakouských teologů, kteří přednášeli mladým sudetoněmeckým katolíkům o nových spirituálních trendech a metodách pastorace. Sudetoněmecké akademické spolky se totiž v meziválečném období staly hlavním centrem snah o duchovní obnovu a modernizaci církevního života. Bohaté kontakty s elitami německého a rakouského katolicismu přispívaly nejen k získávání zkušeností z náboženského a církevního života, ale také i k prohlubování pocitu sounáležitosti s německým jazykovým prostředím. Tato skutečnost se zpětně ukázala jako jeden z faktorů, ovlivňující afinitu části mladých sudetoněmeckých katolíků k idejím nacionalismu. Tyto kontakty se zároveň staly zdrojem, vnášejícím do sudetoněmeckého katolického prostředí také komponenty antiliberálního a antidemokratického myšlení. Za připomenutí stojí například fakt, že do Československa často přijížděl rakouský publicista Anton Böhm (1904–98), jenž se hlásil k tzv. katolickým nacionalům. Ti ve svém programu podporovali radikální antisemitismus a nacionálně socialistické hnutí v Německu.³¹ Ohlas našla mezi mladými sudetoněmeckými katolíky také již zmíněná „říšská idea“.

²⁷ L o b , Brigitte: *Albert Schmitt O.S.B. Abt in Grüssau und Wimpfen*. Köln – Weimar – Wien 2000, s. 183.

²⁸ A l b e r t , Marcel: *Die Abtei Maria Laach im Dritten Reich*. In: Leidinger, Ambrosius OSB (Hrsg.): *Die Benediktiner und Dritte Reich*. Laacher Hefte Nr. 7, Maria Laach 2002, s. 54.

²⁹ Katolickým stranám se dokonce ještě v posledních volbách po nástupu Hitlera k moci 5. března 1933 podařilo v některých volebních krajích v Porýní a Bavorsku (např. Kolín-Cáchy, Koblenz-Trevír, Oberbayern-Schwaben) mezi 30–40 % voličské podpory (srv. H ü r t e n , Heinz: *Deutsche Katholiken 1918–1945*. Paderborn – München u.a. 1992, s. 183).

³⁰ Nejpočetnějším spolkem, sdružujícím katolické vysokoškoláky, byl spolek *Staffelstein*. Ten vznikl v roce 1920 a jeho vůdčí postavou byl kněz a profesor církevních dějin na pražské Německé univerzitě Eduard Winter.

³¹ E p p e l , Peter: *Zwischen Kreuz und Hakenkreuz. Die Haltung der Zeitschrift „Schönere Zukunft“ zum Nationalsozialismus in Deutschland 1934–1938*. Wien – Köln – Graz 1980, s. 45.

Významnou Césarou v dalším směřování sudetoněmeckého katolicismu se stává rok 1933, spojený s nástupem nacismu v Německu v lednu a vznikem Henleinova hnutí (Sudetoněmecké vlastenecké fronty /SHF/, přejmenované v roce 1935 na Sudetoněmeckou stranu /SdP/) v říjnu tohoto roku. V centru debat se ocitlo téma národního sjednocení německého katolického tábora, které se mělo odehrát na pozadí sjednocení všech sudetských Němců. Reprezentantům mladých katolických elit imponoval z tohoto důvodu nadstranický a nadstavovský charakter Sudetoněmecké vlastenecké fronty, jež nevnímali jako politickou stranu, ale jako obrodné hnutí, jehož součástí se musí stát i němečtí katolíci, aby neztratili kontakt s národem. Nezanedbatelnou roli v prvotní afinitě k Henleinově hnutí tedy sehrála i ideová spřízněnost mezi mladými katolíky ze *Staffelsteinu* a konzervativním okruhem *Kameradschaftsbund*, z něhož se rekrutovali nejbližší Henleinovi spolupracovníci v počátcích existence SHF (jako byli např. Walter Brand /1907–80/ či Hans Neuwirth /1901–70/).³²

Katolická podpora nacionálnímu sjednocení sudetských Němců ovšem nezažívala pouze z řad mládeže. Také podle mnohých představitelů spolkového života i z řad střední generace se měl německý katolicismus koncentrovat v první řadě na vytváření německého národního společenství („Volksgemeinschaft“) ve spolupráci s Henleinovým hnutím. Spojením národního a křesťanského prvku tedy měly být dány ideové podklady pro duchovní sjednocení německé minority v ČSR. Zastánci těchto názorů se domnívali, že církev a křesťanství se stanou hnacími motory ideového sjednocení sudetoněmeckého národa, na jehož základě bude možné překonat konfesní, světonázorové, sociální a samozřejmě i politické rozdíly a lidé poté naleznou cestu k zásadám křesťanské morálky, ale i k nejvyššímu smyslu života – tedy k Bohu.

Další zlom ve vývoji sudetoněmeckého katolicismu přinesl rok 1935 a vítězství SdP v parlamentních volbách., které vedlo k posílení pocitu legitimacy a přesvědčení, že cesta posilování národního prvku v duchovním životě je správná. Důsledkem toho byla poměrně velká podpora Sudetoněmecké straně i v řadách katolického kléru, kteří začali po anšlusu Rakouska na jaře 1938 do strany také ve velké míře vstupovat.³³

³² Spolek *Kameradschaftsbund* vznikl v polovině 20. let z okruhu studentů a sympatizantů učení a filozofie Otomara Spanna. Členové *Kameradschaftsbundu* chtěli v praxi uskutečnit Spannovy teoretické úvahy o stavovském státě, vedeném duchovním elitou. Spannovi stoupení polemizovali ve svém programu s myšlenkami liberálního individualismu i parlamentní demokracie.

³³ Litoměřický biskup Anton Weber proto reagoval prohlášením, v němž varoval duchovenstvo ve své diecézi před podporou SdP jako strany, která šíří mimo jiné i rasové teorie, odsouzené papežem Piem XI. Weber se odvolával při kritice rasových idejí na dokument, vydaný Kongregací pro katolickou výchovu, jejímž prefektem byl právě papež, jež je označován jako *Syllabus proti rasismu*. Dokument byl rozeslán v květnu 1938 na katolické vysoké školy s tím, že učení o rasismu, panteismu a totalitním státě je neslučitelný s křesťanskou věroukou. In: Státní oblastní archiv Litoměřice, Biskupský ordinariát Litoměřice 1854–1947, Karton 12, dopis biskupa Webera z července 1938 ve věci členství katolického kléru v litoměřické diecézi v SdP.

Ve svých aktivitách však zastánci národních instrumentalizací křesťanství podceňovali politická rizika tohoto procesu. V praktické politické rovině se postupem doby ukázalo, že vytváření jednotného německého hnutí a boj proti politickému stranictví znamená především postupné opuštění pluralitních demokratických principů a zavádění totalizující unifikace („Gleichschaltung“) všech sfér společenského života německé menšiny v Československu podle vzoru nacionálně socialistického hnutí v Německu.

Podporou politiky Henleinova hnutí se však mnozí představitelé sudetoněmeckého katolicismu podíleli na svém vlastním zániku. V květnu 1938 přešla většina katolických mládežnických svazů do *Sudetendeutsche Volksjugend*, která byla přímou organizací SdP. V srpnu 1938 ohlásil Eduard Winter také rozpuštění spolku *Staffelstein*, jehož příslušníci patřili k předním zastáncům spolupráce s Henleinem.

Prvky antidemokratického myšlení ale najdeme ve velké míře také mezi českými katolíky. Důvody k tomu se dají shrnout jako snaha obnovit sebevědomí katolických elit, které se cítily být v československém státě od jeho počátku upozaděny. Reprezentanti těchto názorů patřili k rozhodným odpůrcům socialistické i komunistické levice a současně se vyjadřovali skepticky k možnostem politického i ekonomického liberalismu a demokracie obecně. V českém prostředí se kromě toho – na rozdíl od sudetoněmeckých katolíků – jednalo o vědomou politickou aktivitu, která spočívala v kritickém vymezení vůči establishmentu československé strany lidové a části jejího vedení kolem předsedy Jana Šrámka a moravského křídla strany. Na mladou generaci, spojenou s českým politickým katolicismem, působil zejména agilní novinář Jan Scheinost³⁴, jež se stal zakladatelem časopisu *3. generace*. Poprvé vyšel v lednu 1930 jako tiskový orgán nástupnické organizace lidové strany v Čechách *Mladá generace*. Záhy po svém vzniku vytvářel jednu z platforem kritiky liberální demokracie v Československu z katolických pozic. Časopis vyjadřoval postoje příslušníků Mladé generace lidové strany, mládežnické organizace lidové strany v Čechách, vzniklé v prosinci roku 1929 z iniciativy předsedy české zemské organizace Bohumila Staška (1886–1948) s cílem zajistit generační kontinuitu lidoveckého hnutí.³⁵ Podle představ zakladatelů měla tato organizace vychovávat mladé katolické funkcionáře, kteří „přinesou zásady přísného a nekompromisního katolicismu do veřej-

³⁴ Jan Scheinost (1896–1964) patřil ve 20. letech k okruhu katolických intelektuálů, kriticky naladěných vůči Šrámkově politice lidové strany, kteří působili v revue *Rozmach*. V této době se stal zároveň blízkým spolupracovníkem Radoly Gajdy a jeho Národní obce fašistické a pokoušel se neúspěšně zprostředkovat kontakt mezi vysokou církevní hierarchií a fašistickými kruhy. Od počátku 30. let se angažoval v lidové straně a v jejich tiskových orgánech. V době nacistické okupace šéfredaktor Národní politiky. Za svou proněmeckou kolaboraci byl po roce 1945 odsouzen do vězení.

³⁵ Na Moravě a ve Slezsku působil jako katolická mládežnická organizace, navázaná na tamní elity lidové strany, spolek *Omladina*, jehož členská základna se rekrutovala z rolnického prostředí.

ného života“.³⁶ Scheinost hned v jednom z prvních čísel Třetí generace také pate-
ticky tvrdil, že proti změti polopravd, které „*válka roztavila ... je třeba postavit*
neotřesitelnou víru katolickou v řád světa, postavenou na svých věčných a závaz-
ných pravdách“. Budoucnost katolické církve se podle nich měla utvářet na zcela
novém základě, kdy „*útočnost myšlenková musí přijít s útočností organizační*“.³⁷
Tento slovník Scheinost převzal do jisté míry ze zkušenosti z činnosti ve fašis-
tickém hnutí, protože patřil ve druhé polovině 20. let k předním funkcionářům
Národní obce fašistické a blízkým spolupracovníkům jejího zakladatele Radoly
Gajdy. Scheinostovy kontakty s fašistickým hnutím přispívaly k tomu, že pří-
slušníci *Mladé generace* (MG) přejímali do své ideové výbavy vedle fašizujících
tendencí *Action Française*, včetně projevů antijudaismu, i myšlenky fašistického
korporativismu, který jim konvenoval jako způsob řešení politických i ekono-
mických problémů první republiky.³⁸

V programové ideologii se příznivci MG opírali také o zásady papežské encykli-
ky *Quadragesimo anno* (1931), zejména snahy o prosazení stavovských elementů
do společenského uspořádání, a požadovali zásadní změny v politickém systému
první republiky. Od ofenzivního prosazování stavovských idejí si jejich zastánci
slibovali zvýšení váhy katolicismu ve společnosti. Jako jedno z řešení navrhovali
zastánci *Mladé generace* odbourání instituce Senátu z politického systému a jeho
nahrazení tzv. hospodářskou komorou, jejíž členové měli být zčásti jmenováni vlá-
dou a zčásti měli být voleni na základě příslušnosti k jednotlivým stavovským orga-
nizacím.³⁹ Politickými záležitostmi se měla zabývat tzv. Politická komora, která by
kopírovala složení Poslanecké sněmovny. Ta však byla v očích mnohých zastánců
stavovského státu chápána jako přechodný subjekt. V okruhu politicky se radikali-
zující katolické mládeže rostla také nedůvěra k politickému stranictví, které podle
jejich názoru směřovalo k názorové partikulaci v národě, zatímco stavovství naproti
tomu poskytovalo záruku národní jednoty. Proto měly místo politických stran získat
postupně ve společnosti hlavní vliv „svobodné hospodářské a sociální stavy“.⁴⁰

K formování politických názorů českých katolíků významně přispívali i před-
stavitelé kněžské i laické intelektuální elity, mezi jinými i takové osobnosti jako
Jaroslav Durych, Jakub Deml, Jan Čep a nebo i Jan Zahradníček. Ti většinou pre-
zentovali své názory na stránkách kulturně-společenských revue, etablovaných
ve 30. letech, jako byl např. *Řád, Obnova* (od podzimu 1938 *Národní Obnova*)
a nebo *Tak*. Vyjadřovali v nich většinou nespokojenost s politickým systémem

³⁶ S t a š e k , Bohumil: *Před nástupem „3. generace“ na veřejnost*. 3. generace 1, č. 1, 27. 1. 1930.

³⁷ 3. generace 2, 20. 3. 1931.

³⁸ Afinitu k italskému fašismu dokládá i názor, uveřejněný počátkem 30. let v časopisu Tře-
tí generace: „*Fašismus dovedl ocenit ovoce křesťanské kultury pro své konstruktivní cíle*
a všemožně ji podporoval-proto má italský režim takový úspěch, sjednocující role v národě“.
3. generace 3, č. 6, 25. 6. 1932.

³⁹ *Memorandum Mladé generace československé strany lidové Zemskému výkonnému výboru*
čsl. strany lidové v Čechách. 3. generace, 5, č. 5, 5. 4. 1934.

⁴⁰ *Správná myšlenka přece zvítězí!*. 3. generace, 5, č. 9, 5. 6. 1934.

prvorepublikového Československa a uvažovali nad jeho nahrazením více či méně nedemokratickou formou vlády. Významným katalyzátorem antidemokratických nálad se však staly zejména události španělské občanské války (1936–39), kdy české katolické konzervativní kruhy vyjadřovaly své sympatie k boji španělských nacionalistů, kteří v červenci 1936 povstali proti republikánské vládě. Debaty o vývoji španělské občanské války však byly v tomto okruhu současně instrumentalizovány k antidemokratickým útokům, protože anticírkevní excesy republikánských oddílů ve Španělsku byly zevšeobecňovány jako nepřátelství liberální demokracie vůči katolické církvi. Lapidárně shrnul tyto názory konzervativní redemptorista Josef Konstantin Miklík (1895–1966): „*Špatní katolíci jsou ti, kdo chtějí kráčet křesťanstvím k demokracii*“.⁴¹ Prestiž demokracie začala v katolických kruzích povážlivě klesat a sympatiím se naproti tomu v konzervativní části katolického spektra těšila vláda silné ruky.⁴² Ve druhé polovině 30. let byl charakteristickým identifikačním rysem autoritativních tendencí uvnitř českého katolicismu i šíření projevů antijudaismu, jež byl motivován zejména nacionálně jako ochrana českých národních zájmů. V době před pádem prvorepublikové demokracie na podzim 1938 však nezískaly tyto názory dostatečný vliv. Jejich chvíle přichází až se vznikem druhé republiky na podzim 1938.

Závěrem lze říci, že meziválečný evropský katolicismus prožíval pozoruhodné názorové polarizace. Na jedné straně jsme v této době svědky prvních snah o duchovní obrodu a modernizaci církevních struktur a na druhé straně pokusů hledat cestu k opětovnému zajištění církevního vlivu ve veřejném prostoru *rovněž* prostřednictvím kooperace s autoritativními hnutími. Nepochybně i neblahá zkušenost meziválečného přizpůsobování se autoritativním trendům vedla po roce 1945 k posilování zájmu katolické církve o hodnotu lidských práv a občanských svobod a současně k rozhodné obraně těchto principů.

KATHOLIZISMUS UND ANTIDEMOKRATISCHE BEWEGUNGEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Der Text von J. Šebek widmet sich den antidemokratischen und autoritären Tendenzen in den 20er und 30er Jahren in Europa, die zum Teil mit der Religion, vor allem aber mit dem politischen Katholizismus verbunden waren. Er erwähnt die Beispiele Frankreich, Belgien, Österreich, Deutschland und Tschechoslowakei. Bei allen angeführten Beispielen versucht er, sowohl die Gemeinsamkeiten (Kritik der Demokratie, Nationalismus, Antisemitismus) als auch die Unterschiede zu erfassen (so handelte es sich zum Beispiel in der Tschechoslowakei um autoritäre Tendenzen innerhalb der katholischen sudetendeutschen Bewegung und um die tschechischen -mit dem Faschismus sympathisierenden- katholischen Organisationen und Zeitschriften). Nach der Meinung des Autors hat der europäische Katholizismus der Zwischenkriegszeit bemerkenswerte Meinungs-

⁴¹ Obnova 1, č. 11, 15.5. 1937.

⁴² V březnu 1937 například „Obnova“ konstatovala: „*viděli jsme bezcíllost a bezradnost států demokratických, jejich krizi hospodářskou, lhostejnost mravní...co může být lepšího než vláda autoritativní*“ (Obnova 1, č. 4, 27.3. 1937).

polarisierungen erfahren. Einerseits ging es um eine geistige Wiederbelebung und Modernisierung der kirchlichen Strukturen, andererseits um die Versuchung, den Weg zur erneuten Sicherung des kirchlichen Einflusses im öffentlichen Bereich durch die Zusammenarbeit mit den autoritären Bewegungen zu suchen. Die unheilvolle Erfahrung der Anpassung an autoritäre Tendenzen in der Zwischenkriegszeit führte nach 1945 zweifellos zu einem verstärkten Interesse der katholischen Kirche am Wert der Menschenrechte und an den bürgerlichen Freiheiten und führte gleichzeitig zur entschlossenen Verteidigung dieser Prinzipien.